

Світлана Кутова

*Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія*

### **ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ ОБРАЗІВ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ТА ЇХНЬОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В СУСПІЛЬСТВО У ПРОЗІ О. РАДУШИНСЬКОЇ**

У статті висвітлено актуальні питання художнього відтворення образів людей з особливими потребами, їхні світоглядні установки, моральні орієнтири, духовні позиції, зокрема у творчості подільської письменниці О. Радущинської. Розкрито художнє відображення проблеми інтеграції дитини з особливими потребами в суспільство шляхом подолання не тільки фізичних, але й символічних бар'єрів у їхньому житті у повісті «Метелики в крижаних панцирах».

**Ключові слова:** сучасний літературний процес, художня спадщина, подільські письменники, Оксана Радущинська, повість, проблематика, образ людей з особливими потребами.

**Постановка проблеми.** У сучасному літературному процесі все більше стає помітною тенденція зображення в художніх творах різноманітних варіантів проблеми інтеграції осіб з особливими потребами в суспільство шляхом подолання не тільки фізичних, але й символічних бар'єрів у їхньому житті.

Саме люди з особливими потребами найчастіше відчують негативне ставлення до себе з боку суспільства. Інтеграція людини у суспільство передбачає її повне включення в усі сфери життєдіяльності суспільства, дестигматизацію особи за будь-якими ознаками (віку, статі, расової приналежності, стану здоров'я, релігійних, поведінкових особливостей тощо) [3]. Головна проблема дитини з особливими потребами полягає у порушенні її зв'язку зі світом, в обмеженій мобільності, недостатності контактів з однолітками та дорослими, в обмеженому спілкуванні з природою, недоступності низки культурних цінностей, а іноді і елементарної освіти. Дитина з особливими потребами може бути такою ж здібною і талановитою, як і її однолітки, які не мають проблем зі здоров'ям, але виявити свій талант, розвинути його, приносити за допомогою його користь суспільству їй заважає нерівність можливостей.

Твори сучасної української літератури називають альтернативою розвитку нового покоління, адже вони спрямовані на формування аналітично мислячого читача. Підтвердженням такої думки є позиція Н. Зборовської, котра, аналізуючи активне поширення масової літератури, наголошує на її «порожності, доки її не введено в живу культурну практику» [4, с.4], а її наповнення вбачає в нових «зацікавлюючих історіях».

**Аналіз останніх досліджень.** У працях У. Баран, Н. Зборовської, О. Луцкевської, О. Папуші та ін. порушено актуальні питання сучасної прози для дітей та юнацтва. М. Бахтін, О. Галич та ін. присвятили свої роботи методології дослідження художнього твору та образу головного героя. Ґрунтовний аналіз образу дитини у літературі для дітей і підлітків здійснили С. Іванюк, Б. Салюк, О. Чепурко та ін. Творчість Оксани Радущинської завжди привертала увагу дослідників, окремим аспектам присвятили праці В. Бобух, В. Дмитрик, Л. Макаренко, М. Мачківський, І. Горячок та ін., які відзначають надзвичайну образність її поезій, тонке відчуття сенсу слова, особливість мовної системи письменниці.

Варто зауважити, що тема дітей з особливими потребами була порушена ще в усній народній творчості. Так, у румунській народній казці «Цугуля, син діда і баби» [10]. зображено персонажа, який не ходить, оскільки «відьма через заздрощі украля сухожилля», але хлопець виявляє бажання бути активним, хоче, щоб його дядько дав коня для полювання, а коли отримує бажане – виїжджає полювати і робить це більш успішно, ніж його «звичайні» брати.

На нашу думку, символічний смисл допомоги від добрих чарівних сил у боротьбі зі злом відьмою активізує «реалістичні» спроби головного героя жити повноцінно (Цугуля одружується з царівною та стає царем), що імпліцитно прочитується як подолання власних комплексів і бажання включення в усі сфери життєдіяльності суспільства.

У різний час до теми людей з особливими потребами зверталися М. Семенова («Там, де ліс не росте»), Д. Корній («Гонимарник», «Зірка для тебе»), Люко Дашвар («Гоцик»), Т. Белімова («Вільний світ»), М. Матіос («Солодка Даруся»), Л. Уліцька («Донька Бухари»), Дж. Піколт («Крихка душа»), Я. Вишневський («Повторення долі»), С. Прощок («Руйнування ляльки»), Рубен Гальєго («Біле на чорному»), Л. Уліцька («Донька Бухари»), Лариса Ніцой («Дві бабуськи в незвичайній школі, або Скарп у візку»), Марк Геддон («Загадковий нічний інцидент із собакою»), Дзвінка Матіяш («Марта з вулиці святого Миколая»), Дж. Палассіо («Диво» (пер. із англ. С. Колесник)), О. Сайко («До сивих гір»), А. Бачинський («140 децибелів тиші»), О. Радушинська («Метелики в крижаних панцирах») та ін.

У своїх творах письменники порушили низку проблем: відчуженість, відраза і жалісливість як основний мотив у ставленні здорових людей до осіб з інвалідністю; закомплексованість, закритість, відчуття меншовартості людей з особливими потребами; відсутність системного суспільного і державного меседжу до громадян України про європейські стандарти бар'єрності, толерантності, доброзичливості на всіх рівнях життя.

Цих проблем торкається і Оксана Радушинська у своїй книзі «Метелики у крижаних панцирах», котра була презентована на Книжковому форумі у Львові. Презентація-дискусія «Спроба озвучення: книги про особливих людей» («Видавництво Старого Лева» – ВСЛ) на основі книги «Марта з вулиці Святого Миколая» Д. Матіяш, «140 децибелів тиші» А. Бачинського, «Метелики у крижаних панцирах» О. Радушинської відбулася 10 вересня 2015 року [8].

Повість О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах» й образи людей з обмеженими можливостями в художніх творах малодосліджені, що й зумовило актуальність теми.

**Метою статті є** розкрити особливості художнього відображення в творчості О. Радушинської образу людей з особливими потребами та їхньої інтеграції в суспільство.

**Виклад основного матеріалу.** Намагання сучасних українських письменників поглибити морально-етичні і психологічні аспекти проблем адаптації і реабілітації у суспільстві людей з особливими потребами особливо актуальні ще й тому, що у зв'язку з подіями на сході країни (2014-2019 рр.) таких людей стає більше. Новітнє суспільство незалежної України має демонструвати цивілізовані підходи до вирішення проблем інтеграції людей з особливими потребами в суспільство.

Авторка книги «Метелики в крижаних панцирах» О. Радушинська є людиною з особливими потребами, тому й проблему інтеграції осіб з обмеженими можливостями в суспільство зуміла передати, надаючи сильної інтенції психологізму в зображенні внутрішнього світу героїні та її ближніх.

У процесі осмислення творчості будь-якого письменника важливими виступають його світоглядні установки, моральні орієнтири, духовні позиції, адже саме вони є регуляторами людської поведінки й визначають систему цінностей. Так, в одному зі своїх інтерв'ю О. Радущинська підкреслила: «Після невдалої вакцинації я залишилася в інвалідному візку. До п'ятнадцяти літ ще ходила так – сляк, а відтоді пересуваюся у візку. Але мушу зазначити, що ставлюся до цього, як до факту. Звісно, до певної пори я комплексувала, ображалася і соромилася. А врешті зрозуміла, що соромитися мені нічого: я не п'яниця, не наркоманка, а візок – не мій вибір, а моя реальність. У ній можна впасти на самісіньке дно, або, незважаючи на «особливі потреби», повноцінно жити. Я обрала друге. Відтак не люблю, коли інвалідність сприймають як єдиний індикатор мене, як щось визначальне у моєму житті. Чи не тому у всіх сферах своєї діяльності я намагаюся довести, що – повноцінна!.. Хочу, аби мене поважали, а не жаліли» [1].

О. Радущинська – відома в Україні письменниця, ведуча радіо- телепередач, переможниця багатьох всеукраїнських та міжнародних літературних конкурсів, зрештою – цікава, непересічна особистість. За свої поетичні та прозові твори вона отримала близько півсотні почесних нагород, відзнак і премій: «Українська Мадонна десятиліття», «Жінка III тисячоліття», грант Президента України для обдарованої молоді та перемога у двох номінаціях на Всеукраїнському літературному конкурсі «Коронація слова», де саме її романи, що їх уперше надіслала на конкурс, відзначили з-поміж тисяч рукописів. Вона авторка поетичних збірок: «На крилах мрій» (1999 р.), «Світанкові сни» (2000 р.), «Казки яблуневого снігопаду» (2001 р.), «Неспівані пісні про щастя» (2002 р.), «Сповідь дощу» (2003 р.), «Навіпіл із долею» (2004 р.), «Стукав сніг...» (2005 р.) та багатьох книг дитячих віршів [2]. Цікаві та актуальні публіцистичні статті О. Радущинської часто можна побачити на шпальтах обласних газет «Подільські вісті», «Газета Поділля», хмельницької міської газети «Проскурів», з якою журналістка співпрацює багато років. У 2002 р. О. Радущинську прийнято в члени Національної спілки журналістів України, 2006 р. – до Національної спілки письменників України.

У літературі останніх десятиліть ХХІ століття зросло зацікавлення психологією особистості з особливими потребами, «секретами» її внутрішнього світу. Сформувалася нова система принципів, способів і засобів зображення такого типу людини в художніх творах, утвердилася суб'єктивна, антропоцентрична модель дескрипції. Так, подільська письменниця О. Радущинська у творі «Метелики в крижаних панцирах» [7] акцентує художню увагу на психологічних конфліктах, що, у свою чергу, зумовлює глибоке проникнення у внутрішній світ дитини з особливими потребами, мотивацію логіки її поведінки. Авторка не ставить собі за мету закликати нас до милосердя, а навпаки, сприймати людей з обмеженими можливостями як рівних собі.

Головна героїня твору, Яринка Градова, тринадцятирічна дівчинка, яка внаслідок дорожньо-транспортної пригоди втратила здатність ходити, загинули батько, мати й двоюрідний маленький братик. Вона змушена пересуватися на інвалідному візку, але їй бажання такі ж, як і в інших дівчат: мати друзів, подобатися хлопцям. Чи можливо це, якщо дівчина не може вийти з дому без сторонньої допомоги? Чи може вона розраховувати на справжнє кохання, а не на принизливу жалість? Цими питаннями автор вибудовує цікаву психологічну колізію.

Драми (боротьби) людини з особливими потребами. Дівчина дружить з хлопцем спочатку сприймала дуже обережно, боячись, і їй тем для розмов було небагато. Але все-таки це було важливо О. Радущинська, зображуючи Яринку на початку твору переляканою, самотньою, надто вразливою до навколишньо-

го світу, хоче привернути увагу читача до душевної для героїні, бо спілкування з однолітками їй бракувало. Лікування після ДТП було дуже тривалим і позбавило можливості навчатися разом з іншими дітьми. Екзамени складала екстерном, вивчаючи різні дисципліни з тіткою або самотужки. Весь свій вільний час Яринка читала книжки. Дівчинка була розумною, наполегливою, відповідальною, як і герої пригодницької повісті для підлітків Лариси Ніцої «Дві бабуськи в незвичайній школі, або Скарб у візку» [6]. Олежка дуже розумний, але теж прикутий до візка. Саме він дізнався про скарб і відтак розгадав більшість таємниць старої школи. Чому це зміг? Бо йому нічого робити, крім як читати (так одного разу каже сам Олежка). Життя у візку зображено легко й невимушено: ніяких проблем із ліфтами й пандусами, пересуванням – натиснув кнопку на суперсучасному візку й поїхав. Ніяких складнощів із ровесниками, навпаки: всі Олежку люблять і поважають, чекають у гості. У повісті О. Радущинської життя Яринки більш наближене до реальності: не всі члени родини люблять її, мати Артема забороняє хлопцеві спілкуватися з дівчиною, жорстокість сучасних підлітків, невміння співчувати, перейматися бідною іншої людини втілені в образах Карини й тітчиного сина Олега, поява яких є не випадковою. Хоча Карина та Олег фігурують лише в кількох епізодах, однак без них повість не відбудеться, а образи антигероїв залишаться незавершеними.

У творах О. Радущинської, як у істинного майстра, немає другорядних подробиць, оскільки вони побудовані за принципом максимальної сконденсованості: кожний нюанс умотивований, кожна деталь обґрунтована, тісно пов'язана з ходом авторської думки. Письменниці дуже правдиво описала внутрішній світ і переживання головної героїні, однак, незважаючи на драматичну історію життя дівчинки, для твору не характерний трагічний пафос.

Проте, на нашу думку, повісті притаманні дещо перебільшені, неправдоподібні стосунки між підлітками. Так, Ярина знайомиться з Артемом, коли він з іншими сільськими хлопцями вчиняє злочин, який, проте, вирішується неправдоподібно, дещо ідеалізовано: хлопці не лише віддають і відпрацьовують украдені гроші, але й здружуються з головною героїнею – обговорюють із нею книжки, возять її на інвалідному візку на прогулянки. Незрозуміло, що ж штовхнуло таких хороших хлопців до крадіжки. Артем походить із родини акторки й режисера, має відзнаки з бальних танців й успішно розплановане майбуття. Підлітки здружуються, не на радість, відверто кажучи, обом родинам. Утім, ці двоє долають перестороги старших і за допомогою Артемового тренера навіть готують спільний танцювальний номер. Триумфальний виступ Яринки і Артема довів, що немає нічого недосяжного в житті, що добрих людей і хороших друзів на світі набагато більше, ніж поганих і ворогів. Дівчинка відчула лагідність і ніжність від усіх танцівників, захоплені погляди глядачів, вона набула самостійності і впевненості: *«Дівчинка була схожа на метелика, що виборсався із кокону і ось – ось змахне барвистими крильцями»* [7, с.151]. Крім того, своїм концертом вони назбирали грошей на операцію за кордоном і закінчується твір тим, що дівчина здіймається на здорові ноги. Порівняймо правдиве життя Анне Беа з повісті «Хто проти суперкрутих» А. Аудгільд Сульберг [9] чи життя у візку Поліни із твору «Марта з вулиці святого Миколая» Дзвінки Матіяш [5], які завдяки потужній силі волі досягають мети. Персонажі творів – приклад душевної революції та того, як не вішати носа навіть тоді, коли, здається, є всі для цього підстави, як перетворити свою особливість з того, чого соромишся, на те, чим пишаєшся.

Н. Головченко зазначає, що повість О. Радущинської «Метелики в крижаних панцирах» торкається проблеми діалогу та подолання відчуженості між людьми з

інвалідністю та ближніми [1]. Увага письменниці концентрується виключно на відображенні історії Ярини, яка виглядає дуже красиво й хотілося б, щоб ця казка була реальністю, проте фінал твору, вважаємо, викликає в читача відчуття штучності, адже світ у візку, на жаль, не такий веселковий: *«Артем із Яриною опинилися в колі друзів – вірних друзів, що завжди поряд, в radoцax і біді. А перед ними було ще море людей, які теж віднині стали друзями»* [7, с.154].

На нашу думку, у творі бракує зображення розгорнутої психологічної характеристики Яринки, коли вона вчиться танцювати вальс у інвалідному візку, оскільки фізично й психологічно це нелегко: *«Вона робила третю-четверту спробу, якщо не вдавалося з першою-другою, і при цьому не впадала в розпач, а ще міцніше трималася за колеса»* [7, с.130]. Читачеві відверто замало уяви, щоб змоделювати собі такий виступ, якщо ви жодного разу не бачили танцювальних конкурсів серед людей з особливими потребами.

Увесь предметний світ і явища соціальної дійсності повісті стають передусім засобом розкриття внутрішніх змін (душевної революції) героїв: Артем став чоловіком, коли навчився самостійно приймати рішення й підтверджувати слова діями. Досить чіткий, але непростий алгоритм дорослішання для хлопця. Дорослішання не завжди відбувається в чітко визначений час. Часто дорослі можуть лишатися неупевненими дітьми, які не вірять у свої сили, бояться бути не такими, як усі і не хочуть відповідати за власні вчинки. Яринка подорослішала, коли втратила батьків. Карина вважає, що для того, щоб подорослішати, потрібно «ззнати того, що має засвідчити її привабливість». Яринка перетворилася на метелика, коли повірила у себе, свою неповторність, поборолла страх бути відторгненою, коли побачила, що вона може принести користь іншим. Формування характерів героїв аргументується соціумом, життям суспільства в сучасну історичну добу, індивідуальними та прихованими зовнішніми та об'єктивними чинниками. Це творить цілісне ядро підліткової особистості, його світобачення, бажання, переконання і настрої.

Водночас О. Радущинська пропонує глибоко оптимістичний погляд на окреслені проблеми. Дитина з особливими потребами постає у її повісті як людина майбутнього, незіпсута технізованим світом, здатна боротися за власне право бачити й відчувати дійсність по-своєму.

Так, хоча мова твору дещо спрощена, однак простежується тяжіння до психологізації образу дитини з особливими потребами, а серед засобів творення художнього характеру з'являються елементи психологічного письма, створюючи образ героїні, невід'ємно пов'язаний з історією суспільства і його соціальною самосвідомістю. Створення художнього образу Яринки базується не тільки на життєвих реаліях, а й на свідомому й вольовому контролі О. Радущинської за втіленням образу, авторка захищає образ від випадковостей, стежить за єткією втілення задуму, орієнтується на високогуманні засади.

**Висновки.** Отже, у повісті Оксани Радущинської «Метелики у крижаних панцирах» простежуємо процес формування характеру людей з особливими потребами з наголосом на визначальних факторах впливу. Зображення внутрішнього світу героя, його емоцій, почуттів і відчуттів (психологічний портрет персонажа) переважає над описом зовнішності. Головна героїня взаємодіє з іншими дітьми: авторка зображує її у співставленні, у взаємостосунках, використовуючи при цьому художні засоби контрасту. Динаміка характеру підлітка, вияви його діянь і помислів, їх мотивація аргументується не тільки природними, біологічними, фізичними факторами, а й конкретним взаємозв'язком між зримими і нерідко навіть непомітними аспектами соціуму, життям су-

пільства в сьогодишню історичну добу, що творять ядро підліткової особистості, його світобачення, бажання, переконання.

Дослідження образу дітей з особливими потребами в художніх творах О. Радущинської є ще одним кроком до глибшого розуміння творчості письменниці, проте для загального уявлення про досліджувану проблему цього недостатньо. Поза нашою увагою залишилися художні твори інших прозаїків-подолян, у чиїх творах розкрито проблему дітей з особливими потребами. Цьому ми присвятимо наступні наші розвідки.

### **Список використаних джерел:**

1. Головченко Ніна. Тема людей з інвалідністю в сучасній українській літературі URL: <http://prava-lyudynu.org/tema-lyudej-z-invalidnistyu-v-suchasnij-ukrayinskij-literaturi> (дата звернення: 31.08.2019).
2. Горячок І.В. Поетонімі збірки поетеси-подолянки О. Радущинської «Стукав сніг...» як засоби її світобачення. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/1269/1/9.pdf> (дата звернення: 31.08.2019).
3. Дікова-Фаворська О.М. Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології. Житомир : Полісся, 2009. 488 с.
4. Зборовська Н. Сучасна масова література в Україні як загальнокультурна проблема. *Слово і час*. 2007. № 6. С. 3-8.
5. Ніцой Л. Дві бабульки в незвичайній школі, або Скарб у візку. Львів : Самміт-книга, 2016. 192 с.
6. Матіяш Дзвінка. Марта з вулиці святого Миколая. Львів : ВСЛ, 2016. 240 с.
7. Радущинська О. Метелики в крижаних панцирах. Львів : ВСЛ, 2015. 160 с.
8. Рецензії. Тема людей з інвалідністю в сучасній українській літературі <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/10/26/072225.html> (дата звернення: 31.08.2019).
9. Сульберг А. Аудгільд. Хто проти суперкрутих (переклад з норвезької Н. Іванничук) Львів : ВСЛ, 2016. 208с.
10. Цугуля, син діда і баби. Румунська народна казка. URL: <http://power-duh.blogspot.com/2013/12/blog-post.html> (дата звернення: 31.08.2019).

The article deals with urgent issues of artistic reproduction of images of people with special needs, their outlook, moral orientations, spiritual positions, in particular in creative work of Podillia region writer O. Radushynska.

The problems of integration of a child with special needs into society by overcoming not only physical but also symbolic barriers in their lives have been revealed. Artistically portraying the story of the heroine in the story «Butterflies in Ice Armours», O. Radushynska offers a deeply optimistic view of the outlined problems. A child with special needs appears in her work as a person of the future, unspoiled by the technical world, able to fight for her own right to see and feel reality in her own way. Dynamics of the temper of Yarynka, the main character of the story, the manifestation of her actions and thoughts, their motivation is explained not only by natural, biological, physical factors, but also by the specific relationship between the visible and often even imperceptible aspects of society, life of the society in today's historic period, which create the core of the adolescent personality, the worldview, desire, conviction. The depiction of the inner world of the heroine, her emotions, feelings and sensations (psychological portrait of the character) outweighs the description of appearance. The author of the book «Butterflies in Ice Armours» was able to convey the problem of integration of persons with special needs into society, giving a strong intensity of psychology in the image of the inner world of the heroine and her loved ones.

In the literature of the last decades of the 21st century, there has been increasing interest in the psychology of a people with special needs, the «secrets» of their inner

world. The new system of principles, methods and means of depicting this type of person in the artistic works has been formed, and the subjective, anthropocentric model of descriptiveness has been established.

The works of contemporary Ukrainian literature will become the alternative to the development of the new generation, because they are aimed at forming an analytically thinking reader.

**Key words:** modern literary process, artistic heritage, Podillia region writers, Oksana Radushynska, story, problems, image of people with special needs.

*Отримано: 12.09.2019 р.*

УДК 17:821.161.2.09(477.43)В.Мацько  
DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.325-332

**Інна Нікітова, Тетяна Швець**

*Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія*

## **МОДЕЛЮВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ У ТВОРЧОСТІ ВІТАЛІЯ МАЦЬКА**

У статті проаналізовано творчий доробок подільського письменника, поета, літературознавця, науковця В. Мацька. Розкрито творчі напрацювання письменника в контексті розвитку української літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст. крізь призму моделювання ним морально-етичної проблематики.

**Ключові слова:** сучасний літературний процес, художня спадщина, морально-етична проблематика, митець, художня палітра, творчість, прозописьмо.

**Постановка проблеми.** Творчість В. Мацька належить до такого періоду становлення української літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття, коли право на життя виборювали різні її течії, стилі. Проте письменник не збився на манівці, не гнався за модою, ішов своїм шляхом творення високої духовної продукції. Творчий доробок українського письменника В. Мацька розпрозорює прагнення автора до самоутвердження, свободи, вона зберігає ще чимало невідкритих художньо-естетичних тасмниць, а відтак потребує пильного перечитання.

Широкий жанровий і тематичний діапазон прозописьма, поезії, публіцистики, літературної критики, перекладу художніх творів інспірує різновекторність досліджень письменника. В. Мацько відтворив естетичні параметри, філософсько-мислительний простір українського ейдосу (спосіб буття об'єкта), сформував логічні мистецькі й наукові риси національної та духовної моделі в широкому спектрі – філософсько-науковому, художньому, публіцистичному.

**Аналіз останніх досліджень.** Дослідники О. Мазуркевич, А. Погрібний, М. Тимошик, М. Романюк, О. Астаф'єв, Г. Стукан, В. Філінюк, С. Маховська та ін. окреслили об'ємне, однак несистемне коло наукових студій, яке своїм характером є все ще неспівмірним із постаттю автора та масивом створеного ним. Відсутність системного аналізу творів митця зумовлює необхідність їх подальшого вивчення, освітлює актуальність обраної теми дослідження.

Перелік праць, оприлюднених в Енциклопедії Сучасної України (ЕСУ), перекоонує у тому, що В. Мацько є письменником широкого наукового і творчого діапазону. Автор статті про В. Мацька професор О. Астаф'єв наводить цілу низку творів, що вийшли з-під пера письменника: «Дебютував віршем «Іде